

SZEMLE

Ojtozi Eszter: A Debreceni Egyetemi Könyvtár külföldi antikvári és possessoraik. Debrecen, 1989. Régi Tiszántúli Könyvtárak 6.

Habent sua fata libelli. Aki olvasott már régi kalendárim szennylapján gyakorlatlan kézzel írott gyermekszületéseket és -halálzásokat, talált ódon biblia lapjai közé préselt négylevelű lóherét, az tudja: a régi kor könyve, lett legyen az kódex vagy nyomtatvány, még önálló entitás, amely nemcsak a tartalmával, hanem egész mivoltával kötődött tulajdonosához – ellentétben a modern, „gyáripari” könyvvel, amely olyan praktikus, mint maga a csonttá meztelenült funkció, és olyan sietős, hogy sokszor már arra sincs ideje, hogy a tartalmával hasson olvasójára.

A könyvtárak sorsa pedig még ennél is bonyolultabb. Az érdeklődés és a lehetőség által megszabott keretek közt gyarapodó, féltett kis magánkönyvtárak állománya soha nem volt stabil. Mindig voltak benne darabok, amelyeket kölcsönadtak, kölcsönvettek, és sosem kerültek vissza helyükre; amelyeket eladtak vagy elajándékoztak; a tulajdonos halála után a gyűjtemény részeit vagy egészét megörökölték, megvásárolták vagy elárverezték; újabb korokban szekularizálták, államosították, központosították. A régi könyvtárak könyvállományának útja éppoly bonyolult, mint egy sokfelé ágazó, kiterjedt főnemesi család; rekonstrukciója embert (kutatót) próbáló feladat.

Ojtozi Eszter, aki a máriapócsi bazilita monostori könyvtár hozzáférhető részeinek rekonstrukciójával már korábban bebizonyította hozzáértését (*A máriapócsi baziliták cirill betűs könyvei.* Debrecen 1982. Régi Tiszántúli Könyvtárak 2.), most még nehezebb feladatra vállalkozott: a Debreceni Egyetemi Könyvtár antikva-anyagát katalogizálta, a possessorbejegyzéseket főlátva egyúttal földérintette a régi könyvállomány e részének provenienciáját, s rekonstruálta a nagyobb testületi és magánkönyvtárak Debrecenbe került részeit.

A feladat egyszerre kívánt rátermettséget, türelmet és találekonytságot. Rátermettséget, hiszen a könyvek földolgozása, sok szempontnak eleget tevő katalógusba rendezése, a possessorbejegyzések tisztázása szakmailag is jelentős feladat. Türelmet, hiszen a Bertók Lajosnak köszönhetően alaposan megszaporodott és Gombáné Lásas Olgának köszönhetően rekatalogizált régi könyvállomány, no meg a magángyűjtemények harminc-ötezer könyvtári egységre rúgó anyagából kellett kigyűjtenie azt a mintegy félezret, amely az elkészült antikva-katalógusba bekerült. Találekonytságot, mert az antikvák megtalálásához, a possessorok azonosításához bizony e sokszor nem eléggé becsült kutatói erényre is szüksége volt. Mindhárom tekintetben köszönet illeti munkájáért.

Mint a katalógusból kitűnik, a Debreceni Egyetemi Könyvtár – az esetleg obskurus gyűjteményekben lappangó köteteket nem számítva – 478 antikvát mondhat magáénak (ennek csak az egy-egyede van meg az OSZK állományában is); közte egy francia nyelvű Vives-kiadást, amely a francia bibliográfiákban sem közismert (465. sz.), egy párizsi nyomtatványt, amely a francia bibliográfiákban nem szerepel (244.) és olyan ritkaságot, mint a csupán egy példányban ismert Lutherkiadvány (263.) és a szintén ritka, tisztázatlan születésű Plinius-levelek (360.).

Mint hogy e félezernyi művet számláló állomány nem szervesen nőtt, hanem esetenkénti szerzésekből, önálló gyűjteményekből tevődött össze, túl sok következtetést nem vonhatunk le abból, hogy a 19 Erasmus, 14 Kálvin, 10 Cicero, 9 Melancthon, 6 Plinius és Arisztotelész mellett csak 4 Béza, 3 Horatius, 3 Szent Ágoston és mindössze egy Homérosz szerepel, az azonban talán mégiscsak mond valamit, hogy az 5 Calepinus közül 3, a 4 Vergilius pedig valamennyi a tatai piaristáktól származik: a könyvtárba bekerült többi testületi és magángyűjtemény ilyeneket nem tartalmazott.

Annál több tanulságot kínálnak a possessor-bejegyzések: valójában ezekből következtethetünk a könyvek vándorlására. Némelyikük igazán kalandos utat járt meg, míg eljutott Debrecenbe: egyiket alighanem egy erdélyi ajándékozta Ingolstadtban a barátjának, a másikat egy padovai egy magyarnak (448., 446.). Volt, amit egy rend különböző conventusai adogattak egymásnak (341.). Volt a tulajdonosok között lublói, salzburgi, firenzei (416., 460., 462.); de került könyv a Fugger-könyvtárból, a lundi egyetemről, egy olasz kórházból (403., 419., 177.). Némelyiket 8–10 tulajdonos is adogatta kézről kézre, míg mostani állomására eljutott (37., 80., 226.). Az egykori tulajdonosok között olyan jelentős személyiségek is vannak, mint Dudith András, a humanista tudós, Forgách Ferenc, a történetíró, Mossóczi Zakariás, a jogtudós, Padányi Bíró Márton, a püspök és kancellár, Pécseli Király Imre, a költő (14., 298., 51., 427., 37.).

A tulajdonosbejegyzések tették lehetővé, hogy a közétevé egész könyvtárak, könyvtárrészek vándorlását derítse föl. A legnagyobb könyvtáregység kétségkívül a tatai piaristáktól Debrecenbe származott 82 kötet (106 mű). A kalocsai jezsuita kollegiumnak 21 kötete (24 mű) került ugyanide. Számottevő az a 14 kötetes csoport is, amely Munkátsi István Pál nagyszombati jogász tulajdonából került Eszterházy József országbíró közvetítésével és Eszterházy (legalább) két saját könyvével megtoldva a tatai kapucinusok birtokába. Két könyvnek Josinczy Lajos volt a második tulajdonosa, s Kandó József kezén át jutott a szécsényi ferences kolostor hét kötete közé. De sok egyéni gyűjtő könyvtárának darabjai is gazdagították a Debreceni Egyetemi Könyvtárat: Hatvani István professzor 3, Radnich Imre székesfehérvári kanonok 5, Dessewffy József 8, Révész Kálmán püspök 3 kötete mellett a felejthetetlen Révész Imre könyvtárából 36 kötet (47 mű) származik.

A possessorbejegyzések föltártak olyan kötetet, amely a címeres exlibris ellenére az illető könyvtár közel egykorú katalógusában nem szerepel (425., Windhag-könyvtár), és természetesen akad olyan nyomtatvány is, amelynek sorsa a világos tulajdonosbejegyzések ellenére nem rekonstruálható (427.; tulajdonosai Nádasy Ferenc, Padányi Bíró Márton, Padányi Bíró István; a Nádasy-könyvtár többi ismert darabja a lékai ágostonos kolostorba került). A bejegyzések vizsgálata során új, eddig ismeretlen exlibrisek is felszínre bukkantak (33., 114., 353.)

Ojtozi Eszter nemcsak a possessorbejegyzéseket, pecséteket, exlibriseket és supralibrosokat, donatiókat és dedicatiókat jegyzi föl, hanem a kézi-

rásos bejegyzéseket, margináliákat is, amelyek között több is akad, amely igényli és megéri a további kutatást. Ilyenek például a reformáció nagy alakjairól írott 18. századi gúnyversek egy Béza-kötetben (31.), az egyik Dessewffy-kötet védőlapjain lévő latin versek (381.), az orvosi-botanikai témájú könyvekbe bejegyzett nevezéktani glosszák (288.), latin, cseh és magyar nyelvű receptek, diagnosztikai megfigyelések (243., 289., 338., 469.), valamint az a 12 lapnyi, asztronómia-történeti érdekességű följegyzés, amelynek tudományos vizsgálata már meg is kezdődött (372.; Oswald Schreckenfuchs kiegészítései Proclus értekezéséhez). Az egyetlen dolog, ami nem vagy nem mindig derül ki a címleírásokból, az az, hogy az illető mű egy kolligátum részese (pl. 110–410–424.); igaz, némi lapozgatással ez is kideríthető a raktári számok és possessorbejegyzések mutatójából.

Az antikvakatalogust kiváló, sok szempontú, a katalógus kezelhetőségét ugyancsak megnövelő mutatók kísérik a katalógus címleírásaiban előforduló nevekről, kiadási évekről, nyomdászokról és nyomdahelyekről; továbbá a raktári számokról, a possessorokról, exlibrisekről és supralibrosokról, donatiókról és dedicatiókról, valamint a hosszabb bejegyzésekről. Külön meg kell emlékeznünk a kiadványt követő 58 jó minőségű képről, amelyek a legérdekesebb kiadványokból, bejegyzésekből és exlibrisekből nyújtanak kíváncsiságra ingerlő ízelítőt.

Nem hallgathatom el, hogy a névmutatóban akad egy-két hiány, illetve ellentmondás. A possessorok azonosítása kétségkívül a katalóguskészítő legnagyobb munkája volt; a három évszázadból, legalább öt országból származó tulajdonosokról készült mutató anyaga valószínűleg a velük kapcsolatban elérhető teljességet tükrözi. Megjegyzéseim nem is a benne fölhalmozott ismeretanyagot érintik: az azonosítások meggyőzőek. A testületi tulajdonosok besorolási rendje azonban nem igazán jól használható (földrajzi hely betűrend szerinti; annak hiányában a rend vagy a conventus neve szerint). Nem szerencsés a 18. századi háromelemű tulajdonnevek besorolása sem (Bíró Márton, padányi; Paksi István, szatmári stb.), ezek ugyanis nem a nemesi előnevek szerepét töltik be, hanem helynévből képzett tulajdonnevek: nincs okunk Apácai Csere Jánost *Csere János, apácai* vagy Szenci Molnár Albertet *Molnár Albert, szenci* név alatt keresni. A nyomda ördöge persze ezt a kiadványt sem mulasztotta el szerencsétlenni: egy-két esetben hiányzik maga az utaló szám (pl. Mandelliana Bibliotheca, Seld Nicolaus) vagy nem szerepel minden utaló szám (pl. a tatai kapucinu-

sokhoz került Munkátsi-köteteből kettő, a 204. és a 357.).

Amennyire a képmellékletekből megállapítható, kisebb hibák előfordulnak a bejegyzések átírásában is. Nagyon remélem, hogy a szerző nem filológusi okvetetlenkedésnek, hanem egy hasonló típusú feladatokkal bajlódó srstárs segítség szándékú megjegyzéseinek tartja, ha a következőkben föl sorolom a lényegesebbeket.

A 19.-en egy kihúzott bejegyzés is van (lib[er] Joanni G[. . .]), amelyet a katalógus leírása nem tartalmaz. A 97.-en hiányzik a II. possessor (Biblioth[ecae] Tatensis Scholar[um] Piarum 1761), így ez a mutatóban sem szerepel. A 114.-en a feltüntetettéken kívül még egy bejegyzés van ([. . .] Bened.). A 168.-on kihúzott és kihúzatlan bejegyzések mellett van még egy pecsét (Révész Imre-Kálmán-Könyvtár), így az a mutatóban sem szerepel. A Hatvani-bejegyzés átírása a képről olvasva hiányosnak tűnik. A 263.-on egy a katalógusban föl nem tüntetett possessorbejegyzés áll. A 316.-on szintén egy föl nem tüntetett possessorbejegyzés (Conv[entus] Agrien[sis] Ord[inis] Minor[um] Societ[is] Observ[antiae]), amely így a mutatóban sem szerepel. A 353. leírásából az 1546., a 358.-ból az 1629. évszámbejegyzés hiányzik. A 402.-en egy kihúzott possessorbejegyzés is áll (Steph[an]i de Nagj[. . .] Jczon 1713), amely a mutatóban sem szerepel. A 410. leírásában csak kérdőjel szerepel a Ser[phenissio]rum helyén. Akadnak kisebb hiányok az átírásban több helyütt (19., 37., 169., 397., 425.). Olykor talán csak a korrektúrán elsikló szem elégtelensége okoz apró hibát (4., 11., 17., 26., 279., 396.). Néhány esetben a föloldatlan rövidítések keltenek zavart. (Aug[ustae], 114.; O[r]dinis S[ancti], 142.; R[everendissimi], 361., 444., 464.; D[omi]no, 410.; Ép[iscop]i, 427.; R[everen]di, 460.; R[everendissimo], 478.). A katalóguskészítő ugyan a bevezetésben leszögezi, hogy néhány rövidítést föloldás nélkül hagy (36.), de nem látszik annak előnye, hogy miért épp ezeket. Mindezek a megjegyzések szolgáljanak a javítás lehetőségéül, s ne kritikául.

A kiadvány kétnyelvű; idegen nyelve a német. A szerzőnek és a szerkesztőnek ez a döntése igen csak helyes és hasznos: részben hozzáférhetővé teszi a német nyelvterület kutatói számára a benne rejlő jelentős német anyagot, részben talán segít oldani nemzeti tudományaink nyelvi elszigeteltségét.

A szétzilálódott hajdani testületi könyvtárak sorsának föltárásán, a hajdani műveltségi szintek, olvasmánykultúra rekonstruálásán sok helyütt dolgoznak kutatók, ám a feladat egésze még

megoldatlanként áll könyvtártudományunk előtt. Örömmel nyugtázhathatjuk, hogy Ojtozi Eszter könyvével egy részfeladat ismét megnyugtatóan megoldódott.

A munka a „Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása” kutatási főirány programtanácsának támogatásával készült.

F. S.

N. Abaffy Csilla: Veres Péter kéziratos hagyatéka. Bp. 1991. 469 p. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (MTAK Kézirattári Katalógusok 20.)

Mindenki Péter bácsija, valamennyi műve a népert való felelősséget hangsúlyozta, egymagában intézmény volt, erről bizonyodik az is, hogy tízezernyi levelet őriz hagyatéka, s e levelek többsége nem irodalmi tárgyú. E nagy tömegű leveles anyag határozza meg a hagyatéék elrendezésének szisztémáját is. Vagyis a kéziratos anyag rendezésének először a kiterjedt leveles anyaggal kellett megküzdenie. Elkülöníthető csoportokra osztotta a leveleket, író-olvasó találkozókat, előadást szervezők leveleit, olvasók reagálásait, írójelöltek jelentkezéseit, végül különválasztott egy sajátos csoportot, ezek a segítségkérők levelei. Hosszú ez a névsor, s a feladók címeit böngészve azt érezhetjük, hogy az ország valamennyi tájáról írtak Veres Péternek. Nyilvánvalóan a rosszul működő intézményesség kényszerítette a panaszosokat, megbánottakat, érdekükben sértetteket, hogy úgy forduljanak „Péter bácsihoz”, akár a Magyar Rádióhoz. Mert akárhogy is volt, tévedhetett is Veres Péter, de a vidéki emberek – főként parasztok – nem felejtették a valahai országjáró politikust, a hajdani népgyűlések szónokát, a nyakkendőtlén fehér inges, fekete ruhás és csizmás kebelbelit, aki mégiscsak a néppel kellett, hogy érezzen. Ha a politikai rendszeren változtatni módja nem is volt, a sokaságból egynek-egynek bizonyára segíteni is tudott.

Szomorú kordokumentumok ezek a levelek. Nem egyes darabjaikban, hanem összességük szerint beszéldek. Ezért is tartom túlzottnak a különben elismerésre méltó nagy munkát, ami a teljes névsor közreadását illeti. Ez esetben ugyanis mellőzhető lehetett volna az egyes személy, hiszen úgyszólamint ismeretlen. Viszont az anyag tömege, egésze valóban értékes forrás. Ma már a modernebb hagyatéék-feldolgozás (az amerikai például) egyébként sem részletez ennyire. A nagy darabszámú hagyatéékok rendezésekor tematikus csoportok kialakítására törekszenek, s elvetették a darabszerű föltárást. Munkaerővel takarékoskodnak így, s az

sem utolsó szempont, hogy ezáltal az anyag hamarabb kutathatóvá tehető. Igaz viszont, hogy az Akadémiai Könyvtár Kézirattárát kötik az eddig közreadott kézirat-katalógusok.

Ami a hagyaték más részeit illeti, meglepő, hogy negyvenöt előtt keletkezett műveknek, írássoknak alig van nyoma a hagyatékban. Vajon elvesztek a korai munkák kéziratai vagy más gyűjteményekbe kerültek? Erről a szűkszavú előszó nem tájékoztat. Pedig talán a hagyaték őrzőinek, a családnak van tudomásuk a háború előtti kéziratok sorsáról. Ifjabb Veres Péter – írói nevén Nádasdi Péter – élete utolsó néhány évét Balmazújvárosban töltötte, újra házasodott, egy újjvárosi tanítónőt vett feleségül, s az is lehet, hogy ennél a tanítónőnél – ifjabb Péter özvegyénél – vannak régi kéziratok.

Teljesnek látszik viszont a háború utáni hagyatéki anyag. Bámulatos műfaji gazdagságot tükröz ez a rész. Regények, novellák mellett rengeteg jegyzet, esszészerű írás, olvasónapló-töredék. Nem volt az országnak olyan gondja, ami Veres Pétert, a közirót ne foglalkoztatta volna. Akármilyen vita támadt, ahhoz Veres Péter hozzászólt. A társadalomtörténet kutatója a hatvanas évek összes ellentmondását fölleltározhatja Veres Péter hagyatéka alapján.

Sajtóhibának vélem, hogy Tamkó Siráto Károly nevének első tagja Tankóként szerepel, annál is inkább, mert a betűrend szerint jól van beosztva (mintha Tamkó lenne), s a névmutatóban is helyesen szerepel. Azt is megemlítem, hogy az intézmények, egyesületek neve elől elhagyott határozott névelők időnként félreértésre adnak lehetőséget. Például: Gyulai Diétát olvashatunk A Gyulai Diéta helyett. Nem következetes, hogy a helynév hol az intézmény neve előtt, hol meg annak utána szerepel. (Virág Mgtsz, Kisbér, másutt viszont: Szege, Vasútforgalmi Technikum.)

NEMESKÉRI ERIKA

Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und der Schweiz.

Im Auftr. d. Bayer. Akad. d. Wiss. hrsg. von Bernhard BISCHOFF. Ergänzungsband 1: Handschriftenerbe des deutschen Mittelalters. Teil 1–2: Aachen–Zyfflich, bearb. von Sigrid KRÄMER, München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1989. 872. Teil 3: Handschriftenregister, bearb. von Sigrid KRÄMER und Michael BERNHARD, München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1990. 602 p.

Paul Lehmann, a középkori kéziratok neves kutatója, egy tanulmányában már 1918-ban szorgalmazta a kézirat- és könyvtártörténeti kutatások szempontjából igen fontos középkori német könyvtárak könyvvállományának rekonstruálását. Ez azonban, ismerve a középkorban német könyvtárakban őrzött és használt kéziratok óriási számát, nem csekély vállalkozásnak tűnt. Mégis, a Bajor Tudományos Akadémia e célkitűzés jegyében indította útjára még ugyanabban az esztendőben *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und der Schweiz* című sorozatát, amely első lépésként a fennmaradt középkori eredetű kézirat-katalógusokat tette hozzáférhetővé. A sorozat első két kötetét maga Paul Lehmann állította össze, a későbbi köteteket pedig többek közt olyan neves medievisták, mint Paul Ruf vagy Bernhard Bischoff.

Bischoff kezdeményezésére kezdte meg 1970-ben Sigrid Krämer azt a gyűjtőmunkát, amelynek célja a középkori német könyvtárak könyvvállományának a még meglévő kéziratanyag alapján történő rekonstruálása volt. A most ismertendő kötet, amely a *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und der Schweiz* sorozat kiegészítéseként látott napvilágot, ennek a munkának az eredménye. Minthogy azonban mind Svájcban, mind Ausztriában terveznek hasonló vállalkozást, Krämer, a sorozat címével ellentétben, csak azon könyvtárak anyagát dolgozta fel, amely bibliotékák nagyjából Németország 1812-es határain belül fekvtek. Ezzel magyarázható például, hogy helyet kaptak benne a ma Lengyelországhoz tartozó egykori német területek könyvtárai is.

Az első két kötet körülbelül 1800 könyvtár nevével tartalmazza ábécérendben, a harmadik egy regiszterkötet, amelynek munkálataiban (a számítógépes feldolgozásban) Michael Bernhard is közreműködött. Krämer először néhány szóban ismerteti a könyvtár történetét, majd megadja a rá vonatkozó legfontosabb szakirodalmat. Külön feltünteteti – ha van – a könyvtár középkori eredetű, ma is meglévő kézirat-katalógusát, illetve -katalógusait. Ezután a mai lelőhelyek és szignatúrák szerint betűrendben felsorolja mindazon kéziratokat, amelyekről minden kétséget kizáróan (például possessorbejegyzésekből) megállapítható, hogy a középkorban az illető könyvtárban őrizték. Megadja azok tartalmát (vegyes tartalmú kódexek esetében általában csak az első mű címét) és keletkezési idejét. Helyhiány miatt azonban nem közli azokat a forrásokat (elsősorban a modern kézirat-katalógusokat) amelyekre egy-egy kézirat provenienciájának megállapításakor támaszkodott. Ígéréte sze-

rint P. O. Kristeller *Latin Manuscript Books before 1600. A List of the Printed Catalogues and Unpublished Inventories of Extant Collections* című művének most készülő legújabb kiadása tartalmazni fogja ezeket s így Kristeller könyve mintegy bibliográfiaként használható majd e két kötethez. Terjedelmi okok miatt hiányoznak a kéziratok középkori szignatúrái is. Krämer természetesen tisztában van vállalkozása hiányosságaival, ám e három kötetet ő maga is csak a középkori német könyvtárak kéziratállományának feldolgozása és rekonstrukciója terén tett első lépések egyikének tekinti, amelyet – ígérete szerint – továbbiak követnek majd. Mint már említettük, Krämer munkájából hiányoznak a bizonytalan provenienciájú kéziratok s így, bár a két kötetben összesen mintegy 50 000 kézirat szerepel, nem mondhatjuk, hogy ebből a fennmaradt állományt teljes egészében megismerhetjük. Igen hasznos lenne tehát egyszer azokat a kéziratokat is feldolgozni, amelyekről nem állapítható meg egyértelműen, hogy melyik könyvtárban őrizték.

Ha figyelembe vesszük, hogy a mintegy 50 000 kézirat feldolgozása egyetlen kutató munkája, aki ráadásul szinte semmiféle előzetes rendszerezésre sem támaszkodhatott, Krämer teljesítménye mindenképpen elismerést érdemel.

LÓKÓS PÉTER

Le livre religieux et ses pratiques. Etudes sur l'histoire du livre religieux en Allemagne et en France à l'époque moderne. Der Umgang mit dem religiösen Buch. Studien zur Geschichte des religiösen Buches in Deutschland und Frankreich in der frühen Neuzeit. Hg. von Hans Erich BÖDEKER, Gerald CHAIX, Patrice VEIT. Göttingen. Vandenhoeck & Ruprecht, 1991. 415 p. (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 101)

A Mission Historique Française en Allemagne és a Max-Planck-Institut für Geschichte 1988-ban Göttingenben konferenciát rendezett „Le livre religieux et ses pratiques” címmel. A témaválasztást a két intézmény hagyományos együttműködése mellett elsősorban az indokolta, hogy a vallásos könyv az utóbbi évtizedekben növekvő szerepet játszik a különböző történeti diszciplínák forrásai között. A vallásosságnak a társadalomtörténeti vizsgálatokban végbement felértékelődésével párhuzamosan az olvasói magatartás és az olvasáskultúra a kora újkorai vallásosság történetének egyik fontos témájává lépett elő. Franciaország és Németország eltérő fejlődése a vallásosság, a vallásos könyv elő-

állítás, terjesztése, használata és az olvasni tudás terén, valamint az egymástól jelentősen eltérő kutatási hagyományok kedvező feltételeket teremtettek az összehasonlító szempontok következetes érvényesítéséhez. További ösztönzést jelenthetett, hogy a hagyományos és a kvantitatív irányultságú könyv- és olvasástörténeti kutatások eredményei újabban elégtelennek látszanak eddig kevés figyelemben részesített jelenségek árnyalt értelmezéséhez.

A konferencia elsődleges célja az volt, hogy néhány különösen jól kutatott terület kizárása mellett különböző módszereket és kérdésselvetéseket felmutatva példa értékű esettanulmányok segítségével érzékeltesse a vallásos könyv kora újkorai használatának összetett problematikáját. Ez a tudatosan vállalt korlátozás egy-egy pontosan körülhatárolt forráscsoportra, szerzőre, földrajzi területre vagy korszakra a kontextuális elemzések mellett lehetővé teszi az új értelmezések és összegzési kísérletek pontosabb körvonalazását. A kollokvium 14 előadását ebben a kötetben négy további, az összefüggéstől függetlenül keletkezett, ám annak kérdéseivel szorosan összefüggő tanulmány, valamint egy hosszabb bevezető egészíti ki.

A francia, német és angol nyelvű tanulmányokat a szerkesztők hat, egymást részben átfedő kérdés köré csoportosították: 1. az előállítás, terjesztés és befogadás problémái (F. Barbier, R. Breyer, K.-H. Ziessow), 2. a vallásos könyv mint a kulturális és felekezeti azonosság szimbóluma (G. Audisio, Ph. Benedict, M. E. Ducreux, H. Medick), 3. katekézis (L. Chatellier, I. Tomkowiak, F. M. Eybl), 4. ima- és énekeskönyvek (B. Vogler, J. Quéniart, C. Maurer), 5. a vallásos könyv a nők körében (C. N. Moore, U. A. J. Becher, E. Saurer), 6. el-sajátítási folyamatok (U. Mennecke-Haustein, R. Schenda). Mindez néhány kiragadott példán szemléltetve: a francia forradalom és az iparosodás hatása a vallásos könyv és az olvasói magatartás formáira; a hugenotta úrvacsorai kézikönyvek története és típusai; a könyv szerepe a cseh husziták rekatolizációjában; a jezsuita Mária-kongregációk és missziók könyvkiadó és -terjesztő tevékenysége; szóbeliség és írásbeliség kapcsolata a nyomtatott katolikus prédikációkban; halotti prédikációk mint a női olvasási szokások forrásai; a szenvedés eltávolítása a 17–18. századi áhitati irodalomban.

A tematika, a forrástípusok és a megközelítések sokrétűségéből következik, hogy a tanulmányok nem adnak átfogó képet, nem merítik ki a felvetett kérdéseket, s inkább egy koncepció első, pontosabb körvonalazásaként értelmezhetők. A további kutatás távlatait az egy irányba mutató

tanulások jelzik, melyek közül tézisszerűen csupán néhány, a magyar viszonyok között is fontosnak tűnő szempontot emelünk ki.

1. A nyomtatott könyv a vizsgált időszakban a vallási ismeretek közvetítésének, a vallási közönségek kialakulásának és megerősödésének egyik fontos eszköze. A vallásos tudat változása szoros kölcsönhatásban áll a vallásos könyvhöz fűződő viszony alakulásával. „Vallásos könyv” mint olyan változatlan formában nem létezett; sokkal inkább a használat az, ami vallási jellegű kölcsönzött és nyomtatványok meghatározott csoportjának. A könyvek feladata ebben az összefüggésben kapcsolat létesítése a természetfölöttivel, melynek kinyilatkoztatásait a nyomtatványok különféle formában tartalmazták.

2. Az olvasni tudás, a könyvek előfordulása és az olvasás társadalomtörténete mellett tisztázandók az olvasás egyéb feltételei, a könyvhasználat, az olvasási folyamat, a különböző olvasási módok és a könyvhöz való viszony jellegzetességei, felekezeti sajátosságai. Ezen belül külön figyelmet érdemelnek a könyvek megszerzésének (pl. vásárlás, kölcsönzés, ajándék, öröklés, másolás, lopás), megtartásának (pl. kötve vagy fűzve, könyvtárban vagy a mestergerendán) és a tőlük való megvásárlásnak (pl. kölcsönzés, ajándék, eladás, alapítvány, puszttítás, nemtörődömség) a formái; a különböző olvasási módok (pl. egyszeri – többszöri, folyamatos – megszakított, egyéni – közösségi olvasás, illetve felolvasás, memorizálás) és a könyvek különleges helyzete a kereskedelemben. A könyvhöz való viszony változása jelzi a kulturális, társadalmi különbségek alakulását. Mindez megkívánja az olvasói magatartás, az olvasási módok és a vallásos könyv használata kölcsönhatásának és szerkezeti átalakulásának a korábbinál differenciáltabb szemléletét.

3. A vallásos könyv jelentős szerepet játszott meghatározott társadalmi csoportok magatartásának és kulturális, felekezeti azonosságának formálásában. Ugyanakkor az eddig feltételezettnél nagyobb mértékben átlépte a társadalmi határokat és elősegítette a különböző csoportok integrációját. A művelt elit irodalmi kultúrájának és a széles rétegek vallási irodalmának merev szembeállítása túlhaladottnak tekinthető. A különböző szintek között lévő átmenetek, fokozatok és kölcsönhatások tisztázása több diszciplína feladata.

4. Új megközelítést kíván a keresztény felekezetek ambivalens viszonya a könyvhöz, a könyvvel szembeni egyházi bizalmatlanság és agresszió, valamint a törekvés az olvasók irányítására az egyházak tekintélyi eszközeivel.

5. A vallási, áhítati irodalom hagyományos, megmerevedett jellegének hangsúlyozása mellett figyelni kell az ide tartozó könyvanyagban végbemenő hosszú távú változásokra, az egyes művek tartalmi különbségeire, s hogy ezek a változások mennyiben tekinthetők az egyházaktól való eltávolodási folyamat vagy a szekularizáció kifejezőjének.

6. A vallásosság és a kultúra felekezetspecifikus formáinak feltételezése és az ezzel kapcsolatos közterek ismétlése helyett szükség van a katolikus és a protestáns áhítati irodalom összehasonlító vizsgálatára és az esetleges kölcsönhatások, párhuzamos jelenségek feltérképezésére.

7. A nyomtatott szó mellett számításba kell venni a kommunikációs folyamat további elemeit, mint például az olvasottak elbeszélése vagy a hallottak utólagos elolvasása. Az írott szó szóbeli hirdetésének, a vallási szövegek olvasásának és hallgatásának kölcsönhatása fontos szempont a vallásos könyvek használatának vizsgálatában.

8. Nem hagyható figyelmen kívül a nyomtatott szövegek és a könyvek külső megjelenésének hatása a befogadási folyamatokra. Ide tartozik például a tipográfia hatása az olvasás módjára, illetve a képek szerepe az olvasásban és az olvasottak megértésében, rögzítésében.

A francia és a német kutatás termékeny együttműködésén kívül a kötet meggyőzően tanúsítja a vallásos könyv jelentőségét a kollektív mentalitások és a kulturális rendszerek történeti vizsgálatában.

TÜSKÉS GÁBOR

Raymond E. Brown — John P. Meier: Antioche et Rome, berceaux du christianisme (Lectio Divina 131), Les Éditions du Cerf, Paris, 1988, 324 p.

A címben megnevezett két városban ringott a kereszténység bölcsője — írják a szerzők a könyv témaválasztásának indoklásaként. A könyv első része a szíriai város keresztény egyházának keletkezéséről szól, főként Máté evangéliumának tükrében. Meier jól megalapozott hipotézise szerint Máté evangéliuma Antiochiában íródott az első évszázad 80–90-es éveiben. Ha viszont ez így van, akkor rekonstruálható a város keresztény egyházának fejlődése, az a folyamatosság, amely három nemzedéken keresztül rajzolódik ki. Az első keresztény generációt eszerint Barnabás, Péter és Pál neve fémjelzi (40–70 között), a másodikat (70–100 között) Máté és evangéliuma, amely voltaképp felelet a város vallásos életének problémáira, vé-

gúl a harmadikat (100–117 körül) Antiochiai Szent Ignác püspöksége jelentette. Az ő fogságba vetésével és mártírhalálával zárult le az antiochiai keresztény egyház történetének első periódusa, amelyet Meier professzor a Máté evangéliumán kívül az Apostolok Cselekedetei, a galatabeliekhez írott levél és Antiochiai Szent Ignác levelei alapján rajzol meg.

A könyv második fele, amely Brown professzor munkája, Róma városának krisztianizálását vizsgálja, szól a zsidó és keresztény hatás együttes ér-

vényesüléséről, Szent Pál és Szent Péter ottani fellépéséről és mártírhalálukról, az első római keresztény közösségek életéről. Ezen túl, ezzel párhuzamosan e vizsgálódások az idevágó újszövetségi könyvek (a zsidókhöz írott levél, Péter első levele) interpretációjában is jelentős helyet foglalnak el, a könyv végéhez csatolt referencijegyzékek és mutatók pedig nagy segítséget adnak a téma további kutatásához.

BITSKEY ISTVÁN

A kiadásért felel az Argumentum Kiadó igazgatója
Szedte az Argumentum Kft
Megjelent 9,6 A/5 ív terjedelemben
HU ISSN 0025-0171
Nyomta a Jahn Ferenc Dél-pesti Kórház nyomdaüzeme
Felelős vezető Hujder Zoltán
Munkaszám: 596/92

TARTALOM

<i>Knapp Éva</i> : A máriavölgyi pálos kolostor könyvtára a 18. században. I.	193
<i>Kilián István</i> : A piarista diákszínpad és a nyitrai színháték	217
<i>Dusnoki József</i> : Egy kisvárosi nemes (Mogyoróssy János) könyvei és műveltsége	227
<i>Grüll Tibor</i> : Szobrok a görög-római közkönyvtárakban	239

KÖZLEMÉNYEK

<i>Monok István – Németh Noémi</i> : Isaac Basire könyvei a nagyenyedi református kollégium könyvtárában	256
<i>Borsa Gedeon</i> : Selyemre készült hazai nyomtatványok	264
<i>V. Ecsedy Judit</i> : Egy komáromi nyomdász 1740-ből: Schmid János Miklós	269
<i>Szelestei N. László</i> : Adatok a nagyváradai Szemináriumi nyomda történetéhez	275

FIGYELŐ

<i>Kókay György</i> : 18. századi művelődésünk egy kézikönyv fejezeteiben	285
<i>Kristó Gyula</i> : Magyar őstörténeti könyvtár 1–2.	287
<i>Vékony Gábor</i> : A Bolognai Rovásemlék	288
<i>Indali György</i> : „Játéka mindenféle szélnek”. Plakát és történelem 1944–1990.	289

SZEMLE

Ojtozi Eszter: A Debreceni Egyetemi Könyvtár külföldi antikvári és possessoraik. Debrecen, 1989. (F. S.)	291
N. Abaffy Csilla: Veres Péter kéziratok hagyatéka. Bp. 1991. (Nemeskéri Erika)	293
Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und der Schweiz. München, 1989–1990. (Lőkös Péter)	294
Le livre religieux et ses pratiques. Etudes sur l'histoire du livre religieux en Allemagne et en France à l'époque moderne. Göttingen, 1991. (Tüskés Gábor)	295
Raymond E. Brown – John P. Meier: Antioche et Rome, berceaux du christianisme. Paris, 1988. (Bütskey István)	296

SOMMAIRE

<i>Knapp, Éva</i> : La bibliothèque du couvent des paulistes de Máriavölgy au XVIII ^e siècle. I.	193
<i>Kilián, István</i> : La scène des écoliers piaristes et l'art dramatique à Nyitra	217
<i>Dusnoki, József</i> : Les livres et l'instruction d'un noble de province (János Mogyoróssy)	227
<i>Grüll, Tibor</i> : Des statues dans les bibliothèques publiques gréco-romaines	239

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Monok, István</i> — <i>Németh, Noémi</i> : Les livres d'Isaac Basire dans la bibliothèque du collège calviniste de Nagyenyed	256
<i>Borsa, Gedeon</i> : Des imprimés sur soie en Hongrie	264
<i>V. Ecsedy, Judit</i> : Un imprimeur de Komárom de 1740: János Miklós Schmied	269
<i>Szelestei N., László</i> : Quelques données à l'histoire de l'imprimerie de Nagyvárád	275

CHRONIQUE

<i>Kókay, György</i> : Notre civilisation de XVIII ^e siècle dans les chapitres d'un manuel	285
<i>Kristó, Gyula</i> — <i>Vékony, Gábor</i> : La bibliothèque de la préhistoire hongroise. 1-2.	287
<i>Indali, György</i> : Placard et histoire 1944-1990	288

REVUE

Ojtozi, Eszter: Les „antiqua” étrangers de la Bibliothèque de l'Université de Debrecen et leurs possesseurs. Debrecen, 1989. (F. S.)	291
N. Abaffy, Csilla: Le legs manuscrit de Péter Veres. Bp., 1991. (Nemeskéri, Erika)	293
Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und der Schweiz. — München, 1989-1990. (Lőkös, Péter)	294
Le livre religieux et ses pratiques. Etudes sur l'histoire du livre religieux en Allemagne et en France à l'époque moderne. Göttingen, 1991. (Tüskés, Gábor)	295
Raymond E. Brown — John P. Meier: Antioche et Rome, berceaux du christianisme. Paris, 1988. (Bütskey, István)	296